

Анна Морозова

ІГУМЕН-ІСАХИСТ АЛПІЙ (ЯКОВЕНКО; 1881 – 1943)

У нарисі на підставі архівних джерел та оприлюднених матеріалів висвітлюється життя та діяльність о. Аліпія (Яковенка) у контексті взаємовідносин церкви та влади.

Ключові слова: Аліпій, Істинно Православна церква, радянська влада, Чернігівщина.

Після повалення царату церква стала політичним опонентом радянської влади у боротьбі за суспільну свідомість громадян. І хоча влада декларувала свободу вірувань і вимагала від представників місцевої влади не ображати релігійні почуття віруючих, практичні дії її органів були прямо протилежними.

Однією з категорій населення, яка підлягала ліквідації, стали священнослужителі.

Протягом останніх десятиліть в Україні зростає інтерес до діяльності Православної церкви та її історичного минулого. Це пов'язано перш за все з новим ставленням держави до церкви, визнанням її ролі у суспільстві, усвідомленням важливого місця у суспільно-політичному житті українського народу. Все більше привертає увагу й діяльність окремих служителів Православної церкви. Одним з яскравих представників Істинно Православної церкви на Чернігівщині був ігумен Аліпій (Яковенко).

Олександр Андрійович Яковенко народився 30 серпня 1881 р. у с. Плехтіївці Городнянського повіту Чернігівської губернії. В метричних книгах за 1879 – 1883 рр. Троїцької церкви с. Кам'янка та Троїцької церкви м-ка Любеча, до парафій яких відносилися мешканці с. Плехтіївки, актового запису про народження Олександра Яковенка не виявлено¹. Тому достеменно встановити походження, склад та долю родини о. Аліпія, на жаль, неможливо. Вірогідно, хрещення хлопчика відбулося в іншому населеному пункті Городнянського повіту.

За свідченнями й самого Аліпія, і сучасників, брак шкільної освіти йому довелося згодом компенсувати наполегливою самоосвітою². У дитинстві улюбленим заняттям було читання житій святих, що значною мірою визначило його подальшу долю, сформувавши певний життєвий ідеал.

Плехтіївка розташована неподалік Любеча – батьківщини преподобного Антонія, засновника Києво-Печерської лаври. Місцеві перекази, що зберігали пам'ять про «батька руського чернецтва», котрий приніс на Русь традиції ісихазму й афонський досвід «печерного» аскетичного подвижництва, також вплинули на християнське світосприйняття О. Яковенка.

За свідченнями самого Олександра Андрійовича, до 1903 р. він займався сільським господарством – «был чернорабочим»³. У 1903 році був призваний до лав царської армії. Служив у Кронштадті матросом Балтійського флоту в розпал Російсько-японської війни 1904-1905 рр. Революційні настрої справили на юнака значний вплив. Але на своєму життєвому шляху він зустрів знаменитого кронштадтського пастиря – протоієрея Іоанна Сергієва (1828-1908). Спілкування з відомим православним молитвеником, автором богословських праць визначило подальший життєвий шлях О. Яковенка.

У 1908 р. він повернувся до Плехтіївки. На той час померли його батьки. Господарство опинилося у руках родичів⁴.

Пам'ятаючи настанови Іоанна Кронштадтського, О. Яковенко поступив послушником до Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря, де на нього звернув увагу

© Морозова Анна Валеріївна – кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу використання інформації документів Держархіву Чернігівської області.

архієпископ Чернігівський і Ніжинський Василій (Богоявленський). Невдовзі він прийняв чернечий постриг з ім'ям Аліпій на честь преподобного Аліпія Стовпника. 1914 р. архієпископ Василій висвятив його в сан ієродиякона, а згодом – ієромонаха⁵. Саме тоді в Троїцько-Іллінському монастирі утворилася група ченців та священників, для яких ідеї ісихазму, що здобули в Росії широку популярність завдяки знаменитій Оптиній пустині, стали основою для морального аскетичного життя. Аліпій близько зійшовся з іншим подвижником-ісихастом – ієромонахом Троїцько-Іллінського монастиря Лаврентієм (Проскурою).

У жовтні 1917 р. в Петрограді стався більшовицький заколот. Розпочався абсолютно новий період в історії Православної церкви – період небачених доти гонінь на церкву і релігію.

У квітні 1918 р. ієромонахи Аліпій та Лаврентій за благословенням єпископа Пахомія почали копати на одному зі схилів Болдиної гори новий печерний комплекс із підземними храмами і келіями. 26 листопада 1919 р., вже при радянській владі, у день пам'яті преподобного Аліпія Стовпника у підземному храмі була здійснена перша божественна літургія⁶. У цьому ж підземному монастирі ігумен Аліпій облаштував для себе келію і підготував місце для могили. Очевидно, він планував згодом піти «в затвор» за прикладом середньовічних монахів-ісихастів⁷.

Новий печерний монастир проіснував недовго. Того ж 1919 р. влада заборонила проведення в печерних храмах богослужіння⁸. Віруючі звертались до органів державної влади з проханням поновлення богослужіння у печерах. Так, мешканці с. Березанка Чернігівського повіту 9 грудня 1921 р. подали клопотання до Чернігівського губвиконкому «оставить Новые и Троицкие пещеры и чтобы службы в них не прекращались, для чего и просим оставить там иеромонаха священника Олимпия Яковенко». Також віруючі просили про виділення для Аліпія житлового приміщення при Троїцькому монастирі⁹. Дозвіл отриманий не був, проте, незважаючи на заборону, богослужіння проводилися потай, вночі.

Служіння о. Аліпія вже набуло до того часу розголосу, він користувався великою повагою як серед єпархіального начальства, так і серед пересічних парафіян. Чернігівський єпископ Пахомій (Кедров) 1921 року направив Аліпія настоятелем у село Свинь Чернігівської повіту (нині с. Улянівка Чернігівського району). Того ж року парафіяни збудували невелику капличку на колишньому кладовищі, а вже наступного року поряд з нею почали зведення церкви. Будівництво дерев'яної Вознесенської церкви було закінчено протягом наступних років, а 1925 р. вже закінчувалося будівництво дзвіниці. Крім того, релігійній громаді належав будинок, збудований у 1921-1922 рр. з «бревен и глины» для Аліпія¹⁰. Як бачимо, у важкі часи, коли в країні панували голод і розруха, селяни віднайшли кошти, щоб збудувати церкву й житло для священника.

У серпні 1924 р. Чернігівська окружна ліквідаційна комісія відокремлення церкви від держави у звіті про діяльність за I півріччя 1924 р. відзначала, що Аліпій користувався великою повагою серед віруючих як «выкопавший лично несколько пещер и как бывший послушник Иоанна Кронштадтского»¹¹. До нього приїжджали віруючі не лише з Чернігівського округу, але й Сновського округу, населених пунктів Гомельської та Мінської губерній. У цей час закінчувалося будівництво Вознесенської церкви в с. Свинь, й звідусіль звозилося зерно, яке використовувалося при розрахунках за будівельний матеріал і з будівниками храму. В отця Аліпія іноді зупинялося до 40 ченців, які проживали в спеціально збудованих будинках «для общежития монашества»¹². Навесні 1924 р. віруючі звернулися до патріарха Тихона з клопотанням про нагородження Аліпія «как ревностного строителя храма и ревнителя религии» камілавкою та підвищенням в сані. Це клопотання було передане до сільради для завірення, й на питання, як це клопотання буде доставлено патріарху, віруючі пояснили, що вони збираються послати його з монахами¹³. Висновки комісії доволі передбачувані – «Здесь имеется чисто политическая антисоветская организация. К ликвидации ее приняты надлежащие меры»¹⁴. Матеріали про Аліпія Чернігівського окружною ліквідаційною комісією були передані й у «надзвичайні органи»¹⁵.

Ймовірно, наслідком відповідних заходів стало обстеження будинків, що на-

лежали релігійній громаді с. Свинь у липні 1925 р. Після обстеження губернська комісія зробила висновок, що капличка «для общины не является нужной и служит только приютом для богомольцев из других сел», а будинок Аліпія, який парафіяни називали сторожкою, звичайно, для того, щоб зберегти будинок, де міг проживати настоятель, на думку комісії, «ни в коем случае не может считаться молитвенным домом... и может находиться во владении общины при условии взятия его в арендное пользование у местных органов власти»¹⁶.

Одним з методів боротьби з церквою став її розкол. У Православній церкві частина священників проголосила необхідність змін у церковному житті. Керівництво «Живої церкви» (за якою закріпилася більш стійка назва «обновленці») виступало проти патріарха Тихона (Белавіна) і з'являло про підтримку більшовицького уряду. Патріарх Тихон перейшов до опозиції, а місцеві державні органи на виконання розпоряджень центральних партійних і державних органів проводили цілеспрямовану роботу щодо підтримки «обновленців». Так, 1 вересня 1926 р. адмінвідділ Чернігівського окрвиконкому звернувся до райадмінвідділів на місцях, згідно з приписами НКВС УСРР, про запровадження більш жорстокого контролю за переміщенням служителів культу. До цього часу служителі культу повинні були звертатися до райадмінвідділів для зняття з реєстрації лише у випадку зміни постійного місця проживання. Таким чином, в інших випадках переміщення служителів культу залишалося безконтрольним з боку влади. У листі підкреслювалося, що завдяки такому становищу «служитель культуры с. Свинь Бобровицкого района иеромонах має живий зв'язок і веде агітацію проти синодальної течії не тільки на терені Чернігівського округу, а навіть на терені Київського, Гомельського та Брянського, куди він сам їздить, і до нього їздять»¹⁷. Тому окрадмінвідділ запропонував на місцях видавати дозвіл на будь-яку поїздку служителів релігійного культу. Це, на думку влади, «значно поліпшить і без того важке становище службовців культу синодальної течії, зменшить кількість мандрівок... крім того, це дасть змогу окрадмінвідділу слідкувати за діяльністю службовців культу та контролювати їх мандрівки по парафіях». Але в той же час «обновленському» єпископу Філарету дозволялось без будь-яких обмежень пересуватися Чернігівською єпархією¹⁸.

Та о. Аліпій не припиняв служіння Богу й продовжував їздити єпархією з підтримкою своїх однодумців. У книзі обліку службовців культу Бобровицького району значиться, що 25 червня 1927 р. він виїхав до с. Плехтіївки Ріпкинського району, звідки повернувся 19 липня 1927 р. Ймовірно, о. Аліпій, передчуваючи близький арешт, відвідав домівку, могили батька та матері. А з 16 листопада по 4 грудня 1927 р. він перебував у м. Чернігові¹⁹.

Незважаючи на утиски влади, чисельність релігійної громади с. Свинь зростала. Так, якщо в 1925 р. налічувалось 422 члени, то 1927 р. – 440²⁰. Навіть у роки повального закриття церков та виходу з релігійних громад молодих членів чисельність Вознесенської релігійної громади с. Свинь залишалася стабільною: 1930 р. їх нарахувалось 425 осіб²¹.

Ще 19 лютого 1927 р. на засіданні антирелігійної комісії при Чернігівському окрпарткомі розглядалося питання «Про повернення о. Олімпія в с. Свинь». Рішення засідання – «по лінії ДПУ і адмінвідділу посилити надзір і роботу щодо ліквідації його пропаганди»²².

Того ж 1927 року о. Аліпій був заарештований за обвинуваченням у незаконному будівництві церкви, етапований до Харкова у розпорядження ДПУ УСРР, де перебував під охороною 4 місяці²³.

27 липня 1927 р. у газеті «Известия» було опубліковано «Послання Св. Синоду РПЦ до всіх чад Православної Церкви», що дістало назву «Декларації про лояльність до радянської влади». У ній, зокрема, наголошувалося на лояльності до радянської влади і визнанні Радянського Союзу громадянською батьківщиною. Така лояльність була неприйнятною для багатьох православних християн. Почалися стихійні протести, які потім набули організованої форми. Так зародився рух, що увійшов в історію під назвою Істинно Православної або Катакомбної церкви. Усі чернігівські «ревнителі благочестя», які входили свого часу до гуртка ісахистів, також не підписали декла-

рацію і приєдналися до ІПЦ. Очолили цей рух у Чернігові Лаврентій та Аліпій, який 1928 р. повернувся і став одним з переконаних ідеологів ІПЦ. Аліпій продовжував служити у Свинській церкві. Але наступ на церкву продовжувався. У грудні 1928 р. у газеті «Червоний стяг» була опублікована інформація про антирелігійну боротьбу в с. Свинь. У ній зазначалося, що у дні релігійних свят пустир біля церкви «заповнюється сотнями возів селян, що приїзять поклонитися «святителеві», а збори на церкву завжди перевищували грошові кампанії сільради²⁴.

Останні відомості про служіння о. Аліпія в с. Свинь відносяться до 12 січня 1930 р., коли він отримав дозвіл на проведення хресного ходу з освяченням води на Хрещення²⁵.

11 листопада 1930 р. о. Аліпій був заарештований²⁶. Ймовірно, з метою уникнути покарання та залишитися разом зі своєю паствою, під час допиту о. Аліпій пояснював неможливість відректися від сану тим, що він «весь впитан духом релігії» й «волей остаюсь служить священным служителем и верить святой Евангелии». Він заперечував свою агітацію проти колективізації, але обвинувачення наполягало на тому, що саме «благодаря его агитации в с. Свинь по сей день не организован коллектив, также сорваны все кампании, каковые проводились на селе. С большим трудом была организована инициативная группа, каковая скоро распалась благодаря проведенной работе со стороны Яковенко»²⁷. Особливою нарадою при колегії ДПУ УСРР від 21 грудня 1930 р. о. Аліпій був засуджений до 3 років концтаборів²⁸.

Його було етаповано до концтабору поблизу Архангельська, де він відбував свій строк на лісозаготівлях²⁹.

Майже водночас у с. Свинь була зачинена церква. Ікони спалили, а церкву перетворили на зерносховище. Створена о. Аліпієм чернеча громада перейшла в підпілля. Це була перша катакомбна громада в Чернігові.

Повернувся Аліпій таємно в 1935 р. і приєднався до своєї катакомбної громади в с. Свинь. У 1936 р., коли в Чернігові розпочався судовий процес і були заарештовані священники та ченці, які належали до Істинно-Православної церкви, о. Аліпій таємно переїхав до Чернігова. Він організував таємний чернечий скит на Лісковичі, де в катакомбному храмі щодня здійснював божественну літургію.

У період нацистської окупації о. Аліпій та о. Лаврентій вийшли з підпілля. О. Лаврентій відроджував Троїцько-Іллінський монастир, тепер уже як жіночий, а о. Аліпій повернувся до с. Свинь, де відновлював церковне життя. 20 вересня 1943 р. у день звільнення села від нацистських загарбників він був убитий солдатом, місцевим жителем. Поховали о. Аліпія на місцевому кладовищі, а церкву в с. Свинь невдовзі закрили³⁰.

1. Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів Чернігівської обл.), ф. 679, оп. 10, спр. 1973, 1980.

2. *Шуміло В.* Ігумен Аліпій і відродження традицій ісихазму на Чернігівщині // Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Чернігівська область / Упорядники: О. Б. Коваленко, Р. Ю. Подкур, О. В. Лисенко. – Кн. 3. – Чернігів, 2011. – С. 303; Держархів Чернігівської обл., ф. Р-8840, оп. 3, спр. 6259, арк. 4.

3. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-8840, оп. 3, спр. 6259, арк. 2 об.

4. Там само, арк. 4

5. *Шуміло В.* Ігумен Аліпій і відродження традицій ісихазму на Чернігівщині... – С. 304.

6. Там само. – С. 305.

7. Там само.

8. *Карнабед А.* Таємниці Болдиних гір (нарис четвертий) // Сіверянський літопис. – 1995. – № 6. – С. 13.

9. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-16, оп. 4, спр. 28, арк. 7.

10. Там само, ф. Р-17, оп. 1, спр. 95, арк. 1.

11. Радянська влада та православна церква на Чернігівщині у 1919 – 1930 рр. Збір-

ник документів і матеріалів / Відп. ред. Р. Б. Воробей; упорядники А. В. Морозова, Н. М. Полетун. – Чернігів, 2010. – С. 104.

12. Там само. – С. 105.
13. Там само.
14. Там само.
15. Там само. – С. 111.
16. Держархів Чернігівської обл., Р-17, оп. 1, спр. 95, арк. 2.
17. Радянська влада та православна церква на Чернігівщині... – С. 174.
18. Там само.
19. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-69, оп. 1, спр. 489, арк. 1 зв. – 2.
20. Там само, спр. 501, арк. 14 – 21, 28 – 34.
21. Там само, спр. 554, арк. 10 – 16.
22. Держархів Чернігівської обл., ф. П-10, оп. 1, спр. 356, арк. 4.
23. Там само, ф. Р-8840, оп. 3, спр. 6259, арк. 4, 11.
24. Червоний стяг (Чернігів). – 1928. – 28 грудня. – С. 3.
25. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-69, оп. 1, спр. 559, арк. 28.
26. Там само, ф. Р-8840, оп. 3, спр. 6259, арк. 2 – 2 зв.
27. Там само, арк. 11 – 12.
28. Там само, арк. 14.
29. *Шуміло В.* Ігумен Аліпій і відродження традицій ісихазму на Чернігівщині... – С. 306.
30. Там само. – С. 307.

В статье на основе архивных источников и опубликованных материалов рассматривается жизнь и деятельность о. Алипия (Яковенко) в контексте взаимоотношений церкви и власти.

Ключевые слова: Алипий, Истинно-Православная церковь, советская власть, Черниговщина.

In the article on the basis of the archived sources and published materials the life and activity of the father superior Alipiy are examined in the context of mutual relations of Church and power.

Keywords: Alipiy; Truly-Orthodox Church; soviet power; Chernihiv region.

